

Beth Chatto's grushave

modsatte side Græsken *Stipa tenuissima* er ikke vinterfast. Kongelyset bagerst er den hvidfildede *Verbascum bombycefirum*. Her ses også de høje kardon tv Vortemælk, *Euphorbia characias* subsp. *wulfenii*, og sølvfarvet mandstro, *Eryngium giganteum*, er blandt de allerbedste planter til grushaven

Efter én af de varmeste somre i mands minde og overskrifter, der fortæller om klimaændring og rekordtemperaturer, kan det vist være på sin plads at fortælle om en have med blomstrende, uformel frodighed fra forår til vinter – og det trods ugunstige betingelser som lave nedbørsmængder og bakkegrus

Tekst og foto Marian Haugaard Steffensen journalist

HAVEN har været på besøg hos Beth Chatto for at lære af den erfarne plantekvindes store viden om planter og deres trivsel.

Beth Chatto er en af Englands mest vidende og anerkendte havemennesker. Hun arbejder med planter og de vilkår, de vokser under. Siden 1960 har den nu 80 årige kvinde afprøvet tusindvis af planter i sin have i Elmstead Market, og i 1974 oprettede hun samme sted en planteskole, hvor man kan købe de mange planter, som vokser i haven.

I dag er både have og planteskole kendt over hele verden, og Beth Chatto har modtaget adskillige priser og æresmedaljer for sit arbejde.

Planter skal passe til forholdene

Beth Chatto's have er ikke kendt som en enestående, arkitektonisk perle, men som stedet, man opsøger, når man interesserer

sig for planter til forskellige plantesamfund. Selvom haven er dejlig, blomstrende og uformel, så er det den måde, hvorpå planterne er udvalgt og grupperet efter trivsel og vækstkrav, der er enestående her.

Haven ligger i det regnfattige, sandede Østengland lidt uden for Colchester. Den ligger i et bakket område og har både solbeskinnede sandarealer, lave, fugtige sø- og moseområder og skyggefuld skov, så mange planter kan finde de rette vækstforhold.

Grushaven (Gravelgarden) er den nyeste afdeling. Denne del af haven blev anlagt på en tidligere parkeringsplads i 1992, og er ikke blevet kunstvandet siden.

»Min grushave er et havemæssigt eksperiment. Jeg havde i nogle år drømt om en grushave med planter, som er tilpasset de eksisterende forhold, i stedet for at skulle se parkeringspladsens

klippede græs blive brunt som småkager i ugevis hver sommer,« forklarer Beth Chatto. »Jeg håbede at finde ud af hvilke planter, der kunne overleve uden kunstvanding.«

Jorden består af bakkegrus – små og større sten blandet med gult sand i de øverste seks meter. Når Beth Chatto har døbt haven grushave, så skyldes det altså ikke kun det pyntende gruslag, som ligger øverst i bede og på stier, men i høj grad jordens almene tilstand. Desuden regner her meget lidt. I vækstperioden fra april til september falder der i gennemsnit kun 250 mm regn (i 2003 kun 150 mm).

Grushaven forberedes

Først skulle arealet forberedes. Da græsset var fjernet, blev jorden løsnet med en traktortrukket grubber i 60 cm's dybde, for den var stærkt komprimeret. En af de vigtigste forudsætninger for, at planterne kan klare sig, er, at jorden er løs, så roden vokser godt.

»Jeg plejer at sige, at hvis du tager to identiske planter, og du graver to huller: Et lille skrabet hul og et, der er mindst to spadestik dybt og bredt, og fylder al jorden tilbage uden at forbedre jordens kvalitet – ingen kompost og ingen gødning – så vil planten i det store hul blive mindst dobbelt så stor som den i det lille,« indfører Beth Chatto og understreger, at sandet, stenfyldt jord kan blive lige så kompakt som stærk lerjord.

Dernæst blev arealet pløjet og tromlet. Inden plantning blev bedene tilført et godt lag kompost, som blev indarbejdet i det øverste gruslag. Det blev gjort for at give de nye planter en god start, indtil deres rødder var veludviklede, og planterne kunne klare sig selv.

Som en udtørret flod

Nu kunne det spændende arbejde begynde. Beth Chatto tegnede bede og gange op med vandslanger, for designet skulle være frit og naturnært med bløde kurver og uregelmæssige bede.

En bred grusgang løber som et udtørret flodleje ned mellem bedene i hele havens udstrækning. Midt i flodlejet ligger her og der små øer med planter, som grusgangen bølger omkring. Også i bedene mellem planterne ligger grus. Overgangen fra bed til gang er uskarp som i naturen.

Gruset blev først tilført andet år. Første år blev arealet hakket en gang om måneden for at reducere ukrudtsmængden. Der blev så lagt et fem centimeter tykt lag perlegrus på gange og i bede. Under buske og træer i midten af bedene, hvor det er mindst synligt, blev der i stedet for grus lagt et lag halvforrådnethalm.

Planter, som tåler tørke

»Alle planterne er tørketålende typer,« fortæller Beth Chatto. »Skelettet består af løvfældende og stedsegrønne buske, som står imellem hinanden. Af og til har jeg brugt et søjleformet nåletræ, en høj, slank græs som havesandrør eller kongelys og æseløre for at løfte øjet, mens de lavere planter som salvie, sankthansurt og lammeøre er plantet i store grupper. Grupperne er gentaget længere fremme i bedet, det giver en overordnet følelse af kontinuitet og harmoni,« forklarer hun videre og pointerer, at haveplanen ikke tager specielt hensyn til farvesammensætning.

Harmoniske kombinationer

»Som helhed planlagde jeg ikke en strengt begrænset farvekombination. Min plantestil er at plante grupper af planter sammen, som er tilpasset de samme dyrkningsbetingelser. Og det ser ud, som om det generelt set giver harmoniske kombinationer.«

Beth Chattos grushave domineres om foråret af mange lysende grønne vortemælk og hvidblomstrede judaspenge, lyserøde og hvide blomsterhoveder fra kæmpestenbræk og forskellige løgplanter især prydløg i mange udgaver.

Afdæmpet trods mange farver

Om sommeren blomstrer mange forskellige salvie, katteurt og lavendler. De markante sølvfarvede kæmpemandstro står i uregelmæssige klynger her og der og store tæpper af timian kanter bedene. Gule kongelys og store grupper af pragtrøllike og løvehale lyser op mellem røde og lyserøde valmuer og orange raketblomst og lillarød haveklinte. Alligevel er indtrykket afdæmpet af mange græsser og gråløvede planter.

Efteråret domineres af sankthansurt i mange variationer, græsser og grupper af lilla kæmpe verbena. Kanterne langs stierne er ujævnt kantet med lave arter som lammeøre, katteurt, tornnød og store langstrakte grupper af kæmpestenbræk – en af de aller vigtigste planter i haven.

Nusser planterne for ukrudt

»Den tætte beplantning kombineret med gruslaget betyder, at der skal luges relativt lidt. I gennemsnit passer vi haven med fem-seks årlige behandlinger, og det drejer sig mest om at nusse planterne,« forklarer Beth Chatto.

Ukrudt og nyfremspirede frøplanter fra alle de selvsående arter rykkes op med hænderne eller med en gravegaffel til hjælp.

Det er ikke muligt at hakke eller skuffe. Det ville trække jord op på overfladen, som dels ville dække gruset, dels bringe masser af spiredygtige ukrudtsfrø op i lyset.

1. Etårige planter sås tilfældigt og i driver ned gennem bedene. Her er det forskellige opiumsvalmuer, *Papaver somniferum*. Også jomfru i det grønne, *Nigella damascena*, bruges mange steder. Forrest ses prydløg, *Allium christophii* og i baggrunden det tørketålende hjortetaktræ, *Rhus typhina* 2. Selvom arealet er tørt, er beplantningen tæt og frodig. Den lyserøde tvillingebloomst, *Diascia*, er enårig. Den gule pragtrøllike, *Achillea filipendulina*, er oplagt i det tørre bed 3. Den lille krybende vortemælk, *Euphorbia mysinites* er god i forgrunden af grushaven. Den får gulgrønne højblade i spidsen af de lange stængler 4. Den samlede beplantning har et vildt, naturligt udtryk – lidt som en bred grøftekant. Den gule løvehale i baggrunden er *Phlomis russeliana*

Nedskæring og udtyndning

Her er kun lidt ukrudt. Lugearbejdet gælder mest de dyrkede arter som kongelys, opiumsvalmuer, vortemælk m.fl. De må gerne så sig tilfældigt i bedene, men ikke udkonkurrere de mindre kraftigtvoksende arter og ikke dominere. Pasningen består desuden af en forårsnedskæring af stauder og udtyndning af buske, som er blevet for tætte. Hen over sommeren holdes beplantningen frisk ved at fjerne visent løv og blomsterhoveder, der er afblomstrede – med mindre frøstandene er særligt smukke. Græsser, sankthansurt og løvehale beholder de smukke frøstande vinteren over, mens for eksempel katteurt skæres hårdt tilbage midt på sommeren. Det bevirker, at den får friske skud og blomster sidst på året.

Bruger ikke gødning

»Vi gøder overhovedet ikke grushaven,« siger Beth Chatto. »Hvis vi gøder i foråret, når der er tilstrækkelig fugtighed, så vokser

planterne meget hurtigt og bliver store og bladrige. Vi ønsker, at planterne skal vokse – ikke dårligt, men langsomt – så de klarer sommertørken også.« De bladrige, store planter har en stor fordampning af vand om sommeren.

Rette plante til rette sted

Efter mere end 10 års vækst har Beth Chatto's grushave vist, at det kan lade sig gøre at få en frodig, spændende have, selvom jorden er sandet og nedbøren fattig. Selv efter en sommer med ekstremt høje temperaturer og næsten ingen regn, ser haven dejlig ud. Nogle planter er visnet ned. De venter på bedre forhold næste år, men alt i alt er resultatet godt. Blot vil Beth Chatto gerne understrege, at en have som hendes får man kun, hvis forholdene er de samme.

Grushaver på mode

»Jeg ved, at grushaver er blevet moderne. Jeg vil dog gerne pointere, at min grushave ikke er et modelune, men en tilpasning til de eksisterende forhold. Jeg får indimellem kommentarer fra havegæster fra f.eks. Skotland og Yorkshire, hvor det regner meget mere. Deres grushaver ser slet ikke ud som min. Hvis det regner meget, skal man ikke plante disse tørketålende, soleskende planter. Lav en vandhave eller en rododendronhave. Det handler om at finde den rette plante til det rette sted.« ■

øverst Beth Chatto's grushave er udformet som et udtørret flodleje med grusgangen som flodbund og bredden bevokset af tørketålende planter
nederst Kæmpestenbræk, *Bergenia*, bruges overalt i grushaven i forskellige sorter. Den grønne, rolige flade holder sammen på beplantningen

Planter

Planter i Beth Chatto's have

Listen over planter i Beth Chattos grushave er meget lang. Her er et udvalg:

Stauder og småbuske

Brudeslør, *Gypsophila*;
Italiensk oksetunge, *Anchusa azurea*;
Katteurt, *Nepeta*;
Kæmpemandstro, *Eryngium giganteum*;
Kæmpestenbræk, *Bergenia* i mange sorter*;
Kæmpevalmue, *Papaver orientale*;
Lammeøre, *Stachys byzantina*;
Lavendel, *Lavendula*;
Løvehale, *Phlomis fruticosa*;
Palmelilje, *Yucca gloriosa*;
Pragtkærte, *Gaura lindheimeri*;
Raketblomst, *Kniphofia hybrid**;
Salvie, *Salvia*, mange typer;
Sankthansurt, *Sedum telephium*, *S. spectabile* i mange sorter;
Sæbeurt, *Saponaria*;
Vortemælk, *Euphorbia polycroma*, *E. characias* subsp. *wulfenii*,
E. myrsinites, *E. dulcis* 'Chameleon';

Træer og buske

Almindelig blærebælg, *Colutea arborescens*;
Almindelig bærmispel, *Amelanchier lamarckii**;
Berberis, *Berberis x ottawensis* 'Superba' og *B. x stenophylla*;
Ene (søjleformet), *Juniperus scopulorum* 'Skyrocket', kan i kolde områder erstattes med *J. virginiana*, blyantene;
Hjortetaktræ, *Rhus typhina*;
Kinesertræ, *Koelreuteria paniculata*;
Klitrose, *Rosa pimpinellifolia*;
Kobberrose, *Rosa glauca*;
Krybende benved, *Euonymus fortunei* 'Emerald'n Gold';
Spansk visse og balkanvisse, *Genista hispanica* og *G. lydia*;

Græsser

Blåhavre, *Helictotrichon sempervirens*;
Havesandrør, *Calamagrostis acutiflora*;
Kæmpefjergræs, *Stipa gigantea*;

Toårige

Haveklinte, *Lychnis coronaria*;
Kongelys, *Verbascum bombyciferum*;
Torskemund, *Linaria purpurea*;
Æseløre, *Onopordum acanthium*;

Enårige

Guldvalmue, *Eschscholzia californica*;
Jomfru i det grønne, *Nigella*;
Kæmpeverbena, *Verbena bonariensis*;
Opiumsvalmue, *Papaver somniferum*;

Løg og knolde

Inkalilje, *Alstroemeria*;
Krokus, *Crocus*;
Madonnalilje, *Lilium candidum*;
Prydløg, *Allium*;
Russisk skilla, *Scilla siberica*;
Sommerhyazint, *Galtonia candicans*;
Tulipan (vilde former), *Tulipa hageri*, *T. lilifolia*, *T. orphanidea*;
Vibeæg, kejserkrone m.fl., *Fritillaria*;

* Ikke ekstremt tørre forhold

Mere om grushaven

Kendetegn ved tørketålende planter

- Hårede blade og stængler som f.eks. lammeøre
- Voks på blade og stængler som f.eks. sct. hansurt
- Vandopbevaring i blade. Det gælder sukkulenter som f.eks. husløg og Sedum
- Vandopbevaring i rod. Det gælder løgplanter, knoldplanter og planter med rhizomer som f.eks. *Iris germanica*

Nedbør i Danmark

I Danmark falder der i gennemsnit mellem 300 og 400 mm nedbør fra april til september, mindst på Bornholm og Sjælland, mest i Sønderjylland

Når tørken truer

Beth Chatto har følgende råd mod tørkeskade: Dæk jorden med grus, halm, kompost eller flis, inden den bliver tør. Skær de sentblomstrende stauder halvt ned i juni. Mindre bladareal giver mindre fordampning. Skær dem evt. ned igen hen på sommeren, så får du ingen blomster, men planten overlever

Gruslagets fordele

- Nedsætter fordampning af vand
- Holder på duggen
- Hæmmer frøkrudtets fremspiring
- Grus er smukkere end bar jord efter f.eks. nedvisnede forårsløg
- Forbinder bede og gangarealer

Besøg Beth Chatto

Besøg Beth Chatto's have og planteskole
The Beth Chatto Gardens
Elmstead Market, Colchester, Essex
www.bethchatto.co.uk

Læs mere

Læs mere om Beth Chatto's grushave i:
Beth Chatto's Gravel Garden.
Udgivet af Frances Lincoln i år 2000